

Prezreni pravaš: u prigodi 100. godišnjice smrti dr. Josipa Franka

U galeriji glavnih likova hrvatske političke povijesti druge polovine 19. i prvoga desetljeća 20. stoljeća ističe se markantna figura dr. Josipa Franka. Premda je svojedobno bio neizbježan dio gotovo svakodnevnih događanja, iz današnje se perspektive ponekad čini da je riječ o zaboravljenoj i prezrenoj osobi čije je ime, još uvijek, simbol za nešto neprihvatljivo u političkom ponašanju pa stoga nedostojno povijesnog pamćenja. Mnogi su ga suvremenici, ali i kasniji naraštaji, bez ozbiljnih argumenata prikazivali kao osobu sumnjivih moralnih vrijednosti. Istine radi, bilo je i onih koji su ga, ali u znatno manjoj mjeri, proglašavali herojem i primjerom požrtvornosti za više ciljeve. Zbog svega toga hrvatski se *fin-de-siècle* teško može promišljati bez Josipa Franka, jednoga od središnjih sudionika političkih borbi u nagodbenoj Hrvatskoj. Upravo zbog kontroverznih ocjena o njemu, dr. Frank i danas zaslužuje širu pozornost i to osobito u historio-grafskim krugovima.

Rođen 1844. godine u obitelji židovskih doseljenika iz Ugarske koji su se skrasili u Osijeku, Frank je živio uobičajnim građanskim životom. Nakon povratka sa studija prava u Beču, gdje je studirao u generaciji s budućim gradonačelnikom austrijske metropole i prvakom kršćansko-socijalnog pokreta Karlom Luegerom, Frank se prvi put upustio u borbe u političkoj areni. Bilo je to vrijeme banovanja dosljednoga liberala i pragmatičnoga političara Ivana Mažuranića, praćeno ubrzanim ritmom donošenja brojnih zakona na temelju kojih je banska Hrvatska odbacivala svoj tradicionalni ustroj i s velikim nadama ulazila u građansku epohu. Načinom provedbe tranzicije međutim nisu bili zadovoljni svi društveni čimbenici, pa su na površinu izbili brojni prijepori u tadašnjoj zajedničkoj državi s Mađarima. Usprkos relativno ograničenim mogućnostima što ih je banska Hrvatska imala u dualističkom sustavu, korigiranom 1868. subdualističkom Hrvatsko-ugarskom nagodbom, Zagreb je u tom razdoblju počeo dobivati konture modernoga urbanog središta s brojnim mogućnostima za razvijanje različitih djelatnosti.

Za mjesto stalnoga nastanjenja Frank je izabrao Zagreb, gdje je zasnovao obitelj i prebivao sve do smrti 1911. godine. U novoj je sredini uspješno vodio odvjetnički ured, a ubrzo je odlučio uroniti i u političke vode, u kojima se vrlo dobro snašao. Od početka je isticao svoje neovisno stajalište u politici. Drugim riječima, nije se želio vezati ni uz koju stranačku skupinu, bila to vladajuća garnitura ili oporbeni *milieu*. Jedno od njegovih tipičnih gledišta o onodobnim političkim taborima ostalo je zabilježeno u suvremenom tisku: »Saborska većina drži se štetnog puta. Opozicija je preslaba i ne može biti ni jezgra buduće tvorbe

veće državopravne stranke. Stoga žele promjenu državopravnog odnosa prema Mađarima jer je to dovelo do pune zavisnosti. Nadaju se aktivnom učešću naroda, naroda podučena i vođena ozbiljnim ljudima. Zato zagovaraju patriotsku kritiku«. Da bi mogao jače afirmirati svoja stajališta, kritički nastrojena prema režimu bana Mažuranića i »narodnjaka« (»štetni put«) te realno sagledati poziciju oporbe razasute u raznim skupinama, pokrenuo je nekoliko neovisnih listova na njemačkom i hrvatskom jeziku: *Agrarier Presse*, *Kroatische Post i Brana*. Svi su zbog neuvijene kritike Mažuranićeve vlade bili cenzurirani, kažnjavani visokim globama i na kraju zabranjivani. Za vladine je ljude tu bila prvenstveno riječ o, kako se izrazio August Šenoa, »škandaloznim listovima«, koje je trebalo onemogućiti u širenju »nepodobnih« misli. Paradoks je u tome da je za Mažuranićeva banovanja donesen zakon o tisku koji je držan uzornim liberalnim propisom. U praksi je međutim državni odvjetnik podizao tužbu protiv svake jače oporbene riječi na temelju odredbi o »zločinu smetanja javnog reda«. Sudski kažnjavani Frank postao je žrtvom progona u ime slobode riječi. Učestali dvoboji s nositeljima vlasti izvrsno su ga pripremili za buduće borbe u hrvatskoj političkoj areni.

Osim novinstva, u tom formativnom razdoblju Frank se posvećuje pitanjima javnih financija i proračuna, za koja je jednom rekao da su u nagodbenim okolnostima »jedno bojno sredstvo proti pravu hrvatskoga naroda«. Bila je to aluzija na nagodbeno rješenje kojim je politička, gospodarska i financijska snaga Hrvatske prepuštena ugarskoj strani čime je banska Hrvatska na dulje vrijeme stavljena u podređen položaj. Poduzetni je Frank objavio dvije stručne rasprave o financijskim pitanjima: *Die Quote Kroatiens* i *Bela Lukács und die Quote Kroatiens*, obje objavljene 1897. godine. Na do tada neuobičajeno eksplicitan i temeljit način raščlanio je različite aspekte financijske nagodbe između banske Hrvatske i Ugarske, napose one koji su se odnosili na zajednički proračun. Istaknuo je da su hrvatski pregovarači popustili Mađarima, koji su zauzeli dominantan položaj u zemljama krune sv. Stjepana, i tako odbacio tvrdnju sve prosperitetnije Budimpešte o nerazvijenoj Hrvatskoj čiji niski javni prihodi ne dostaju ni za financiranje ograničene autonomije, pa je je mora izdržavati gospodarski snažniji susjed. Frank je otvoreno zastupao tezu da su Hrvati sposobni živjeti samostalnim životom i tako zapravo počeo zagovarati odbacivanje zajedničkog proračuna i potrebu financijske, ali i političke samostalnosti Hrvatske unutar šire zajednice naroda pod vladajućom kućom Habsburg-Lothring. Njegove rasprave o financijskim odnosima pojavljivale su se uvijek uoči pregovora o obnovi financijskih nagodbi — svakih deset godina — čime je pokazao da ima odličan osjećaj za trenutak u kojem se može pokrenuti neko važno pitanje.

Potvrda Frankovih nespornih političkih sposobnosti bio je njegov ulazak u hrvatski parlamentarni život. Nova mu je pozicija pružila mogućnost da poblize upozna ostale parlamentarce, koji su predstavljali političku elitu zemlje što se protezala od Varaždina do Zemun i od Virovitice do Bakra. Frank je bio više puta biran u hrvatski Sabor i to uvjerljivo pobjeđujući političke suparnike. Jedini

Josip Frank

izborni neuspjeh pretrpio je kada se prvi put kandidirao u Zagrebu, nastupivši na izvanstranačkoj listi. Nakon poraza ispravno je zaključio da izborne uspjehe može polučiti samo na manjim biralištima. U razdoblju od 1884. do 1910. biran je u izbornim kotarima u Popovači, odnosno Vojnom Križu i to najprije kao »divljak«, tj. neovisan kandidat, a od 1892. na pravaškim listama.

Kao zastupnik u Saboru svojim je brojnim raspravama iznimno djelovao na razvoj parlamentarizma u Hrvatskoj. Prelistavanje tisuća stranica saborskih dnevnika, na kojima se nalaze zabilježeni njegovi nastupi, pokazuje nam Franka kao lucidnoga parlamentarnog borca. Održao je niz govora o različitim temama, pokazavši veliko znanje u širokom rasponu od porezne politike i proračunskih stavki do minuciozne raščlambe državnopravnih pitanja i pojava novih kulturnih fenomena te problema lokalne uprave i utjecaja međunarodne politike na domaća događanja. Podnosio je zapažene interpelacije, sastavljao stranačke adrese, izgovarao filipike protiv suparnika i pokazivao neprestanu spremnost na polemike, kojih nikada nije manjkalo. Kao saborski zastupnik bio je biran i u Hrvatsku kraljevinsku deputaciju, koja je radila u Budimpešti. Neki od Frankovih govora imali su i vizionarske poruke, kojima je vrijeme dalo za pravo. Kao pravaški političar ušao je i u zagrebačko gradsko zastupstvo. Franku nije manjkalo energije za odlučnu borbu u korist javnoga boljitka, ali i obranu vlastita ponosa, koji

je često bio povrijeđen. U pomanjkanju jačih argumenata razni su mu osporavatelji redovito predbacivali relativno slabo poznavanje »narodnog«, tj. hrvatskoga jezika, aludirajući na njegovo židovsko podrijetlo. Jednom je prigodom na provokaciju glede jezika odgovorio sljedećim riječima: »Nu što se moga jezika tiče, moram iztaći, da sam pod Bachom učio gimnaziju, gdje nam je bilo zabranjeno, te nismo smjeli niti hrvatske rieči izustiti. Ja neznam, imade li medju vam ljudih, koji su onda učili, a moja krivnja nije, što nisam tako izvrstan jezikoslovac, kao vi, (Na desnici: Zato ste dobar fiškal!) ali tješim se time, da me uvijek dobro razumije narod hrvatski.« Saborski zapisi i mnogobrojni nastupi u javnosti, koji se mogu provjeravati na stranicama periodike toga doba i u različitim arhivskim dokumentima, pokazuju međutim da je Frank vrlo dobro poznao hrvatski jezik i bogatstvo njegovih izričaja. Možda su mu upravo židovski korijeni, srednjoeuropsko ozračje i njemački *Umgangssprache*, koji je prenio iz osječke sredine, u kombinaciji s individualnim značajkama i prihvaćanjem hrvatskoga patriotizma, podarili nesporne kvalitete, dapače posebnu prigodu da u odnosu na mnoge druge korifeje hrvatske politike na drugačiji način sagledava srž aktualnih problema.

Ustrajna kritika nagodbenoga sustava i iskustva s »narodnjačkom« vladom iz vremena Mažuranićeve, vezali su Franka uz oporbene krugove. Oštra osuda nagodbe značila je i odbijanje »magjarona«, koji su slijedom tradicija hrvatskoga unionizma prihvatili tutorstvo Ugarske. Tako je za kritičare nagodbe referentna točka u ocjeni hrvatske stranačke pozornice bila nazočnost dviju političkih grupacija koje su bile voljne služiti Budimpešti i dualističkom sustavu, uz uvjet da im se prepusti provedba zemaljske vlasti prema nagodbenim načelima. Nasuprot tomu, glavni magnet za oporbene glasove bila je Stranka prava s programom zagovaranja hrvatskoga državnog prava. Od njezine obnove tijekom druge polovine 1870-ih godina, nakon Kvaternikova neuspjelog Rakovičkog ustanka, stranka je poprimala obrise sve ozbiljnije političke skupine koja se kapilarno širi iz pojedinih područja banske Hrvatske u Dalmaciju, Istru te Bosnu i Hercegovinu. Njezine su vrline i mane ponajprije izvirale iz autoriteta Ante Starčevića i dijela stranačkoga vodstva koje se stalno suočavalo s problemima svake oporbe, tj. s pritiscima vladajućih čimbenika i financijskom oskudicom te sklapanjem ili odbijanjem političkih saveza s oporbenim strankama drugačijih ideoloških predznaka. Starčević je svojim djelima stekao gotovo općeprihvaćeno ime Oca domovine, ali u organizacijskom pogledu nije imao smisla za izgradnju ozbiljne stranke u duhu modernih vremena. Njegovi pogledi bili su idealno postavljeni, ali bez stvarnih mogućnosti za oživotvorenje. Bez pravoga osjećaja za svakodnevne poslove, prepustio je stvarno vođenje stranke drugima. Kad se uzme u obzir čvrsta ruka bana Dragutina Khuena-Héderváryja, koji je među Hrvatima suvereno pacificirao sve koji su pružali otpor provedbi dualističke politike, vidljivo je da pravaši tijekom druge polovice 1880-ih nisu bili dorasli vladavini autokratskoga bana s potporom cara i kralja Franje Josipa I. Pretežita većina pra-

vaša jamačno nije dugo bila svjesna da se verbalnom radikalizmu i povremenim demonstracijama ne mogu rušiti temelji tadašnjega sustava.

Teškoće u kormilarenju pravaškom stranačkom lađom stvorile su uvjete za Frankov ulazak među posrćuće Starčevićeve sljedbenike. Kao već prekaljen politički borac, bio je poželjan suradnik za konsolidaciju stranke. Pravaši su ga bez ograda primili u svoje redove, čime je otvoren put posebnoj epizodi hrvatske političke povijesti koju će pratiti izbijanje do tada neviđenih animoziteta i bogata kronika skandala. Frankovim dolaskom prišlo se preispitivanju pravaškoga programa i stranačke taktike. Na dnevni red dolazi pitanje unutarstranačkih diferencijacija i sukoba s drugim političkim skupinama oko temeljnih pitanja nacionalnog identiteta te izbora saveznika među drugim narodima Monarhije. Pravaški raskoli, u kojima se mnogo toga vrtjelo oko Franka, označili su potonuće jedne ideje. Vjerojatno nitko nije bio svjestan da će nakon stranačkoga raskola 1895. nastupiti raspoloženje koje je nudilo varljivu nadu u trijumf pravaških vrijednosti, kad se za to steknu uvjeti. No, kako je uopće došlo do nepremostivoga jaza među pravašima? Frankovo pristupanje pravašima (1890.) imalo je pozitivne učinke i nitko nije očekivao unutarnji lom. Stranačke su se financije poboljšale, tisak je ponovno dobio zamah, a Stranka prava počela je poprimati izgled ozbiljnije organizacije. Zbog svega što je učinio za stranku, Frank je bio prihvatljiv starim pravašima. No, borba za naslijeđe ostarjeloga Starčevića usmjeravala je stranačka kola u neželjenom smjeru. Postavilo se pitanje preuzimanja kormila. Pokazalo se da mnogi pravaši nisu mogli prihvatiti da taj *Homo novus*, nakon što je u velikoj mjeri ispunio zadaću organizacijskoga preustroja stranke, zauzme čelno mjesto i stvoreno je više suprotstavljenih tabora. Unutarpravaška previranja nisu bila samo boj za osobne interese; radilo se i o važnijim pitanjima, ponajprije onima koja su bila vezana uz profiliranje pravaškoga programa u kontekstu hrvatskoga nacionalnog pitanja.

Premda je Frank u tim podjelama pristao uz Antu Starčevića, u velikom se pravaškom raskolu iz 1895. na početku jačom pokazala protivna strana. Činilo se da će tzv. domovinaši prevladati jer je nakon Starčevićeve smrti (1896.) sve više prevladavala ideja Frana Folnegovića o spajanju s drugim dijelovima oporbe kao jedinom funkcionalnom rješenju za obaranje khuenovštine. Isprva znatno slabija Frankova pravaška frakcija, u kojoj su se isticali Eugen Kumičić i Mile Starčević, pokazala se uskoro znatno poduzetnijom. Frank je uspio dokazati da, za razliku od domovinaške frakcije, radi više u duhu Ante Starčevića. Domovinaško krilo spojilo se sa Strossmayerovim sljedbenicima iz Neodvisne narodne stranke i tako počelo postupno napuštati pravaška izvorna politička načela.

Kada su u Zagrebu i nekim drugim dijelovima Hrvatske izbile 1902. protustrpske demonstracije, izazvane šovinističkim i rasističkim tekstom Nikole Stojanovića »Do istrage vaše ili naše«, pokazalo se da u takvoj klimi frankovački pravaši imaju najviše prostora za afirmaciju. Od toga doba Frank stvara ozbiljnu po-

litičku stranku, odlično ustrojenu i vođenu, koja postaje nezaobilazan čimbenik u političko-stranačkom životu banske Hrvatske.

Tadašnje novine voljele su citirati misli stranih državnika. Tako se pisalo da je oštromni njemački kancelar Bismarck jednom rekao kako »političar ne može stvarati okolnosti i da je dovoljno ako stvorene okolnosti umije upotrijebiti u svoje političke svrhe«. Iz tog kuta možemo promotriti i pravaške nedoumice. Snaga pravaštva izviralala je iz jačanja svijesti o vrijednostima hrvatskoga državnog prava, ali okolnosti nisu dopuštale ostvaranje samostalnosti i punu potvrdu vlastite nacije. U takvoj situaciji Frank je bio zagovornik taktike rješavanja hrvatskoga pitanja u sklopu Monarhije. Famoznim isticanjem »okvira« u pravaškom programu, koji je podrazumijevao traženje izlaza u postojećim državnim granicama, stvorena je dvojba o tome znači li to napuštanje borbe za neovisnu hrvatsku državu i pokušaj skidanja »veleizdajničkog« pečata sa stranačkoga lica. Sumnje su se javljale i zbog Frankova priznavanja zajedničkih poslova s ostalim dijelovima zajedničke države i njegovih interpretacija nekih temeljnih zakona hrvatsko-ugarskoga državnog prava te spremnosti na pregovaranje s pojedinim nositeljima vlasti u Monarhije. Sveukupno se ciljalo prikazati ga kao eksponenta režima koji svojim navodno pseudoradikalnim potezima pod plaštom hrvatskog nacionalizma služi tuđinskim interesima. Konačno, predbacivanja su se odnosila i na rodbinsko okruženje, ponajprije na članove obitelji Frank, koji su svojim međunarodnim vezama, uz nezaobilazno naglašavanje židovskog lobiranja, stupali u kontakte s pojedinim čimbenicima u Beču i Budimpešti. Sve neugodnije propitivanje rodbinskih spona još je intenzivnije nastavljeno nakon stranačkoga raskola i posluzilo je kao idealan prostor za poticanje gorljivog protužidovstva. Osobit doprinos dali su tomu upravo neki od pravaša koji će u svojoj navodnoj dosljednoj borbi za izvorna Starčevićeva načela kasnije, nakon silaska Austro-Ugarske Monarhije s povijesne pozornice, u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, postati zaslužni nositelji ordena sv. Save ili zauzimati senatorska mjesta u gornjem domu jugoslavenskoga parlamenta.

Pod Frankovim vodstvom pravaši su imali još neke prepoznatljive odrednice. Primjerice, to je odnos prema muslimanima i islamu, odnosno židovima i židovstvu, upravo na Starčevićevoj odrednici da vjera ne određuje nacionalnu pripadnost (»vjera je stvar duševnosti«). Prema tim vjerskim identitetima pravaši su imali pozitivan pristup. Pogotovo u slučaju židovstva, gdje se moglo utvrditi različito podrijetlo u odnosu na ono hrvatsko, možemo odbaciti česte osude da su se »frankovci« bezuvjetno zalagali za etnicizaciju hrvatskoga nacionalnog pokreta. Riječ je o tipičnom brkanju etnije i nacije. Tu se radilo o tendenciji stvaranja politički suverenoga naroda u slobodnom građanskom društvu, tj. okupljanja različitih etniciteta, vjerskih skupina i višeslojnih kultura u jedinstvenu cjelinu. U stvari, bilo je to viđenje nacije sastavljene od zajednice ravnopravnih građana ili prelazak iz predmodernoga u moderno doba, koje je tražilo nov model društvene kohezije. Frank u saborskom govoru iz 1890. navodi da u jednoj zemlji živi

jedan narod koji tek treba ujediniti: »kulturna misija par excelens je složiti razne dielove jednog naroda u jednu cjelinu«. Gordijski čvor hrvatskoga nacionalnog pokreta nalazio se u njegovu stvarnom (Trojedna kraljevina) i zamišljenom području djelovanja (Program iz 1894.). On je naime uvelike proizlazio upravo iz etničkih kriterija i činjenice da su oni pojedinci ili veće skupine stanovništva, koji nisu pripadali hrvatskom etnosu, u znatnom dijelu prihvaćali druge nacionalne identitete s drugačijim političkim ciljevima, čime se neminovno zamrsio sadržaj hrvatskoga nacionalnog identiteta.

Valja istaknuti još jednu oznaku koja je vezana uz Franka. To je pojam modernoga pravaštva, koji je prema standardnim historiografskim spoznajama bio svojevrsna devijantna pojava u odnosu na autentičnu političku misao Ante Starčevića. Bez sumnje, ideje koje je zastupao Frank nisu uvijek bile posve usklađene sa svim pogledima Oca domovine. Dapače, neke su od njih same po sebi postavljale pitanje o narušavanju kontinuiteta pravaške misli (odnosu prema vladajućoj dinastiji Habsburga i »švarcgelberskoj« orijentaciji). No, kao što je Starčević evoluirao u nekim prosudbama u odnosu na političko stanje iz 1861., kad je neposredno nakon sloma neoapsolutizma osnovao Stranku prava, tako je i Frank postupno mijenjao neka gledišta iz svoje rane faze djelovanja. U konačnici ostaje činjenica da je jedino skupina pravaša oko Franka kontinuirano i dosljedno nosila starčevićansko ime te da je u odnosu na izvorna polazišta jedina bezuvjetno zadržala odijum prema ideji jugoslavenstva. Drugim riječima, Frank nije kao sljedbenik starčevićanske političke misli pristajao na kombinacije koje su tražile oslonac na Srbiju. U odnosu prema austro-ugarskim Srbima polazio je od toga da su oni većinom vezani uz beogradske planove ostvarenja srbijanske ekspanzije na zapad. Štoviše, možda nitko drugi, nakon Starčevićeva odlaska, nije temeljitije rušio mitove o južnoslavenskoj i slavenskoj uzajamnosti od Franka. Vrlo je dobro shvaćao da zbog nemalih razlika među južnim Slavenima nema i ne može biti među njima biti političkog ili inog jedinstva. Nije pristajao da se hrvatsku stranu u sklopu južnoslavenskoga pitanja tretira kao slabiju od srpske, koja se, s obzirom na to da je imala suverenu državu, sve više nametala kao predvodnik širega »oslobođenja« južnih Slavena. Shvaćao je da rad na razaranju Monarhije u korist jugoslavenske kraljevine ne može završiti bez teških potresa i političkih poremećaja koji bi mogli zaprijetiti komadanjem hrvatskih zemalja u korist susjednih država. Zato Frank nije u ime imaginarne uzajamnosti gurao pod tepih sve razlike koje su duboko dijelile Hrvate i Srbe, makar one dovodile do sukoba. Njegove riječi iz 1907. o tome poučno govore: »Naprotiv, ako se narod odvrća od plemenitog antagonizma, ako se narodu kaže: ti si slab, ti ne možeš ništa proti jačemu — ako se narod tako podučava, onda nastane mlitavost, zavlada tromost, iz koje ga može trgnuti samo plemeniti antagonizam«.

Suprotno navedenoj negativnoj oznaci modernog pravaštva, može se pokazati i druga strana medalje. S Frankom i nekim drugim pravašima dolazi do modernizacije koja se očituje u prihvaćanju univerzalnog utjecaja moderniteta. Uz-

mimo neke primjere. Frank je prepoznao važnost socijalnog pitanja, dajući mu primjetnu pozornost u zagovaranju posebnih radničkih skupina (Hrvatska radnička stranka) i udruga (radnička pjevačka društva) koje su, dakako, bile oslobođene i na pravaštvo. Njegovi kritičari i protivnici vidjet će u tome smišljenu podvalu. Za njih je to bilo kukavičje jaje podmetnuto, uglavnom, socijaldemokratima i kršćanskim socijalima, koji su trebali biti predodređeni za rješavanje radničkog pitanja. Gubila se međutim iz vida činjenica da je prijelaz stoljeća bilo vrijeme pluralizma, kad bujaju stranke i udruge, pa nije bilo neobično da se nađe netko tko će iskoristiti prazninu i zagovarati formu tzv. nacionalnoga radništva koje se bori za socijalne i građanske reforme. Na području kulture mnogi su se pristaše moderne identificirali s «frankovačkim» političkim koncepcijama. Frank je napisao brošuru *U obranu hrvatskih umjetnika* (1898.), u kojoj se u povodu borbe Starih i Mladih stavio na stranu potonjih, odnosno na stranu zagovornika umjetničkoga pokreta secesije koji su se našli na udaru konzervativne struje. Spretnom politikom i podupiranjem brojnih umjetnika i ljudi od pera, ali i javno manje vidljivih osoba, stvarao je važna poznanstva. Oko njega su se primjerice, duže vrijeme, okupljali važni pisci (Antun Gustav Matoš, Milan Ogrizović, Fran Galović i dr.). Frank je bio suvremen i nije propuštao oslušivati nove intelektualne glasove koji su dolazili u Hrvatsku.

Svjestan razvoja modernoga društva i utjecaja moderniteta na oblikovanje politike, Frank je kao jedan od Starčevićevih nasljednika bio predvodnik pravaštva koji se uspješno prilagođavao kretanjima u Dvojnoj Monarhiji, pazeći na zaštitu hrvatskih interesa. U lažnoj dilemi rušenja ili spašavanja Monarhije, čvrsto se opredijelio za njezino očuvanje jer je držao da se hrvatska teritorijalnost može najbolje integrirati u sklopu reformirane Monarhije. Pritom nije zanemarivo ni njegovo mišljenje da je za razvoj hrvatske nacionalne zajednice bolje ostati u vezi sa srednjoeuropskim prostorom negoli lutati u imaginarnim jugoslavenskim maglama. Na tom trnovitom putu nastojao je učiniti stranku dugoročno sposobnom za preuzimanje vlasti, ističući pritom svoju dinastičnost i legitimizam. Prema njegovu mišljenju dinastija je bila prva veza po kojoj postoji već neko jedinstvo između upravno nepovezanih hrvatskih zemalja. U tom je smislu polagana nada, pokazat će se uzaludna, da će ih dinastija na legalan način ujediniti.

Frankovo ime često je bilo vezano uz koncepciju trijalističkoga preustroja Monarhije. Njemu je bilo jasno da trijalizam, tj. uspostava trećega političkog entiteta sa središtem u Zagrebu, nije bio jedino rješenje kojim bi Hrvati eventualno dobili ravnopravan položaj u Monarhiji. Shvaćao je da bi takav preustroj države izazvao nezadovoljstvo drugih naroda Monarhije, napose onih koji bi ostali izvan državnopravnih nagodbi u trijalističkom smislu. Stoga je Frank bio skloniji nekoj vrsti federalizirane Monarhije u kojoj bi Hrvatska postala jednom od saveznih država, a sastojala bi se od zemalja koje su pobrojane u pravaškom programu iz 1894. godine. Federalizacija bi zapravo na povoljniji način riješila problem jedinstva hrvatskih zemalja, jer bi bio ostvaren isti cilj kao i u trijalističkom

prijedlogu, ali bi se postigla i skladnija ravnoteža unutar čitave Monarhije, čime bi ona postala stabilnijom zajednicom naroda. Za protivnike Habsburgovaca pokušaj reformiranja Monarhije bio je još samo jedan od grijehova jer što je Monarhija bila nestabilnija, to je bilo izglednije njezino rušenje i stvaranje nove političke karte u srednjoeuropskom geopolitičkom prostoru.

Tijek povijesnih događaja pokazao je da su prepreke za provedbu stranačke taktike po Frankovoj mjeri bile previsoke. Dinastija, dvor i državni vrh(ovi) nisu pokazivali spremnost za uspostavu novih odnosa snaga u državi sve do pred sam slom Monarhije. Dapače, u nekim su slučajevima pravaši bili grubo iskorišteni od austro-ugarskih državnika i visokih vojnih časnika koji su im davali načelnu potporu, ali ne i pristup vlasti. Nepovoljan ishod svjetskoga rata i nestanak Monarhije bili su teški udarci od kojih se frankovački pravaši nisu mogli brzo oporaviti.

U poslijeratnoj novoj Europi u prvi su plan izbili drugi političari s drukčijim ciljevima i načinima ponašanja. Nakon nestanka Monarhije i osnutka Kraljevine SHS (1918.) Frankova je politička ostavština gurnuta na političke margine. Ipak, istine radi, treba istaknuti da je unatoč korjenitom političkom zaokretu u jugoslavenske vode, jedna od zagrebačkih ulica neko vrijeme nosila Frankovo ime.

Frankovo je ime unatoč slomu Monarhije još dva puta došlo do izražaja: prvi put neposredno nakon osnutka Kraljevine SHS, kad je njegov sin Ivica imao jednu od ključnih uloga u pokretanju prve političke emigracije kojoj je cilj bilo rušenje jugoslavenske kraljevine i drugi put, kad su frankovcima skupno nazivani pripadnici hrvatskoga nacionalističkog pokreta u domovini koji su ostali nepomirljivi protivnici jugoslavenske države i zagovornici oživotvorenja hrvatskoga državnog prava. Frankovo se ime veže uz dva ideologema: frankovština i ustaštvo. Prvi nastaje u svijetu zajednice naroda koji su legitimno izabrali predstavnika habsburške dinastije za svoga vladara, a drugi se javlja kao organiziran otpor diktaturi kralja Aleksandra u jugoslavenskoj monarhiji. U povijesnoj zbilji Frank je stvorio ozbiljnu i moderno ustrojenu političku stranku, koja je na izborima osvajala znatan broj glasova, ali nije nikada osvojila vlast i provodila političku moć. Ante Pavelić, osnivač ustaškog pokreta, dolazio je iz pravaške stranke koja više nije imala veći politički utjecaj. Osnutkom ustaškoga pokreta i kasnijim razvojem političkih odnosa u Europi, Pavelić je, uz odobrenje tvorca Novog poretka, dobio priliku preuzeti vlast u novostvorenoj državi. Ovdje je ipak važnije shvatiti povijesni kontekst i geopolitički prostor nastanka Frankove stranke i ustaškoga pokreta, negoli među njima tražiti dvojbene dodirne ideološke točke. Konačno, činjenica je da Frankovo ime u Nezavisnoj Državnoj Hrvatskoj nije bilo baš često spominjano jer je izgubilo privlačnost iz nimalo prozaičnih razloga, tj. utjecaja nacionalsocijalističkog rasizma.

Prigodom obilježavanja jubileja ne smije se upasti u zamku nekritičkoga glorificiranja nečije povijesne uloge. Stoga svrha ovoga osvrtu nije veličati jednog političara iz nedavne hrvatske prošlosti, nego samo iznijeti određene činjenice

koje o njemu govore najviše i najbolje. I Frank je imao svoje mane. Pisao je ideološke pamflete, sudjelovao u raznim aferama. Kao i drugi vodeći političari svog doba, dijeli odgovornost za relativno skromne uspjehe Hrvata u nagodbenoj Hrvatskoj i za to što nisu znali bolje nametnuti svoje nacionalno pitanje u Dvojnoj Monarhiji. Sve nas to međutim ne sputava da jasno kažemo kako je, prema našem sudu, Josip Frank radio iskreno na izvlačenju Hrvatske iz podređenog položaja u Monarhiji. U nekim drugim okolnostima, možda je mogao odigrati ulogu hrvatskoga Disraelija.

• *Stjepan Matković*

20. obljetnica Instituta društvenih znanosti Ivo Pilar

U studenome 2011. godine Institut društvenih znanosti Ivo Pilar proslavio je 20 godina postojanja, stoga je to dobra prigoda da naše čitateljstvo podsjetimo na nastanak, organizaciju i djelatnost Instituta.

Institut je osnovan 26. studenoga 1991. odlukom Skupštine Sveučilišta u Zagrebu pod nazivom Institut za primijenjena društvena istraživanja. Godine 1997. promijenio je ime u Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, koje i danas nosi. Pored središnjice u Zagrebu Institut ima područne centre u Splitu (osnovan 1992.), Puli (1992.), Osijeku (1994.), Vukovaru (2006.), Gospiću (2007.), Dubrovniku (2007.) i Varaždinu (2011.). Uslijed raznolikosti tematskih područja znanstveno-istraživačke djelatnosti u Institutu su 2007. ustrojeni funkcionalni centri. Trenutačno ih je osamnaest: Centar za arheološka istraživanja (bivši Međunarodni istraživački centar za arheologiju Brijuni — Medulin), Centar za istraživanje demokracije, dobru upravu i lokalni razvoj, Centar za istraživanje integralne održivosti i održivog razvoja, Centar za istraživanje javnoga mnijenja i masovnih medija, Centar za istraživanje kvalitete življenja, Centar za istraživanje međuljudskih razlika, Centar za istraživanje mira, ratnih sukoba i terorizma, Centar za istraživanje obitelji, djece i mladih, Centar za istraživanje poduzetništva, Centar za istraživanje socijalnog identiteta i socijalnih devijacija, Centar za istraživanje znanja, obrazovanja i ljudskog kapitala, Centar za istraživanje života i djela dr. Ive Pilara, Centar za kulturne studije, Centar za populacijske studije, Centar za religijske studije, Centar za urbane i ruralne studije, Centar za urbanu i lokalnu povijest. (O funkcionalnim centrima opširnije vidjeti na <http://www.pilar.hr>.) Iz navedenog je vidljivo da se Institut od početka razvijao kao multidisciplinarna i interdisciplinarna ustanova što potkrepljuje i činjenica da je u njemu zaposleno više od stotinu znanstvenika i znanstvenih novaka, koji profesionalno djeluju u 16 znanstvenih polja.

Jedna od temeljnih odrednica, odnosno misija znanstvene djelatnosti Instituta jest provedba znanstvenih programa i projekata kako onih u okviru Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa, tako i onih za treće naručitelje iz Hrvatske i inozemstva, koji su usklađeni s nacionalnim prioritetima, prioritetima Europske unije i milenijskim ciljevima Ujedinjenih naroda. U dvadeset godina u Institutu je provedeno dvjestotinjak projekata iz različitih tematskih područja. Većina projekata imala je strateški nacionalni karakter, dok je manji broj (oko 10%) ostvaren u suradnji s međunarodnim institucijama. Potrebno je spomenuti i dugogodišnju suradnju s međunarodnim institucijama u provedbi projekata do